

ВІДГУК
офіційного опонента
про дисертацію на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук **Тележкіної Олесі Олександровні**
«Мова української поезії II половини ХХ – початку ХХІ століття:
фонетична, лексико-граматична і лексикографічна рецепція»
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Харків, 2020)

Мова поезії, як і мова художньої літератури загалом, перебувала в полі уваги дослідників ще з Античних часів, було сформовано різні її концепції (Аристотель, В. фон Гумбольдт, Ш. Баллі, О. Потебня, О. Веселовський, В. Виноградов та ін.). В українському мовознавстві поетична мова стала об'єктом студій з лінгвopoетики, а згодом – і лінгвостилістики з початку ХХ ст. (Л. Булаховський, Ю. Шевельов, В. Русанівський, С. Єрмоленко, В. Калашник, Л. Пустовіт, А. Мойсієнко та ін.). Незважаючи на низку робіт, присвячених певним мовно-виражальним засобам в українській поезії на окремих мовних рівнях (Б. Якубський, В. Домбровський, В. Вашенко, І. Качуровський, В. Коптілов, Л. Мацько, С. Єрмоленко, Л. Ставицька та ін.), поки що бракує праць, в яких би було розглянуто поетичну мову в її системному вияві, з урахуванням сучасних наукових парадигм. Тому дисертацію О. Тележкіної, в якій охоплено вивчення фоностилістичної, лексико-граматичної, стилістико-сintаксичної організації мови української поезії II половини ХХ – початку ХХІ століття, а також лексикографічну інтерпретацію її одиниць, вважаємо актуальною.

Новизна рецензованої роботи полягає у всебічному комплексному аналізі мови української поезії II половини ХХ – початку ХХІ століття, вперше здійсненому на великій джерельній базі, виокремленні та термінологічному визначені низки стилістичних фігур і самого поняття «поетична мова». Грунтовність опрацювання матеріалу і належні висновки зумовлюють *теоретичне і практичне значення* результатів праці. Її концепції, дефініції та класифікаційні підходи дадуть змогу

поглибити теорію лінгвостилістики, зокрема в галузі вивчення поетичної мови. Матеріали роботи будуть корисні для написання нових наукових розвідок, укладання підручників та посібників із лінгвостилістики, лінгвopoетики і риторики, для підготовки словників мови письменників, для викладання стилістики української мови, лінгвістичного аналізу художнього тексту, спецкурсів про мову української поезії ХХ – ХХІ століття.

Дисерантка чітко визначила мету роботи – «дослідити мовностилістичні ресурси мови української поезії II половини ХХ – початку ХХІ століття за різними рівнями» (с. 22), а також завдання, успішно реалізувавши їх завдяки докладному аналізу значного фактичного матеріалу (поетичні тексти, опубліковані в окремих збірках, антологіях, періодичних виданнях і розміщені на електронних ресурсах) із застосуванням адекватних наукових методів дослідження. Зважаючи на великий перелік використаних джерел, слідним є уточнення, що визначальним критерієм в доборі фактичного матеріалу були «художня значущість, ціннісно-естетичний потенціал опрацьованих текстів та активність реалізації в них досліджуваних стилістичних засобів» (с. 26).

Структура роботи добре продумана: вона складається зі вступу, п'яти розділів із висновками до них, загальних висновків, списку використаної літератури (599 позицій), списку джерел фактичного матеріалу (206 найменувань), додатка А (спісок публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дослідження). У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання і методи дослідження, визначено джерельну базу, наукову новизну роботи, окреслено теоретичну та практичну цінність одержаних результатів, вміщено відомості про апробацію матеріалів дисертації.

У першому розділі простежено становлення вчення про поетичну мову на основі докладного розгляду західноєвропейських і слов'янських концепцій поетичної мови, звернуто увагу на внесок українських мовознавців. Важливо, що

авторка залучає маловідомі нині праці українських учених 20–30 рр. ХХ ст. (напр., «Нариси з української стилістики» Б. Ткаченка, статті Ю. Шевельова й ін.), а також широко послуговується надбаннями науковців ХХ–ХХІ ст. Дисертантка слушно зауважила, що поняття «поетична мова» українські вчені (В. Русанівський, Л. Пустовіт, А. Мойсієнко, В. Калашник, К. Голобородько, О. Маленко та ін.) розуміють неоднаково. Одним із найповніших є визначення С. Єрмоленко, за яким термін «поетична мова» охоплює: 1) мову віршованої поезії; 2) мову художньої літератури; 3) систему мовно-виразових засобів (Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : Стилістика та культура мови (К., 1999, с. 323)). О. Тележкіна вважає за потрібне уточнити його, зваживши на системні ознаки поетичної мови (цілісність, емерджентність, структурність, функційність, динамічність і гетерогенність), тому пропонує таку дефініцію: *«поетична мова – це складна функційна система, що ґрунтуються на природній мові, оновлюється та впорядковується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників і транслює естетично насичені смисли»* (с. 54). Вона слушно розглядає поетичний текст як одну з форм втілення поетичної мови, що має всі властивості самоорганізованої системи.

Другий розділ присвячено аналізу стилістичних засобів, які ґрунтуються на повторенні голосних і приголосних звуків, зокрема асонансам, алітераціям, тавтограмам, звуконаслідуванням, «звуковим» епітетам і метафорам та ін. З'ясовано, що найпродуктивнішим для творення асонансів у сучасній поезії є звук [o], а найменш уживаним – звук [e]; відповідно, найчастіше основою алітерації стають сонорні [м] і [н]. Звернуто увагу на поєднання алітерації та асонансу, великий потенціал тавтограм, еквіфонії, метафонії, метатонії, що призводять до звукового багатоголосся текстів.

Слушними є міркування авторки про «звукові» епітети й метафори, що виникають внаслідок залучення засобів алітерації, асонансу чи еквіфонії (підрозділ

2.1.4.) та «у складі тропів виступають додатковими актуалізаторами семантичних відношень і посилюють вплив на реципієнта» (с. 104).

Розглянуто можливості використання звукоповторів як елементів мовної гри. Описано прямі та непрямі звуконаслідування і зроблено важливе спостереження, що вони «мають виразні особливості, пов'язані з національною специфікою світо- і звукосприйняття та своєрідністю відтворення звуків» (с. 121). Докладно схарактеризовано різновиди паронімічної атракції (вокалічний, консонантний, епентичний і метатичний типи). Помічено, що засоби звукопису автори (В. Затуливітер, О. Різників, Ю. Андрухович, І. Малкович, Л. Костенко та ін.) нерідко поєднують із прийомами капіталізації, супраграфеміки і метаграфеміки, щоб увиразнити поетичні тексти.

У результаті скрупульзного розгляду фоностилістичних одиниць зроблено важливий висновок про те, що «проаналізовані засоби звукопису мають потужний звукозображенський, художньо-виражальний і текстотвірний потенціал, сприяють створенню оригінального ритмо-інтонаційного малюнку й особливої тональності поетичного твору» (с. 139).

У третьому розділі висвітлено особливості використання анадиплосису, просаподосису, подвоєння, поліптотону й анномінації як активно вживаних стилістичних засобів. Дисертантка уточнила дефініції названих термінів, на основі переконливих прикладів із поетичних текстів показала розширення потенційних можливостей функціювання стилістичних фігур.

Важливим є намагання авторки розмежувати деякі фігури, зазвичай віднесені науковцями до одного різновиду. Наприклад, одиниці на зразок *строки прострочено*, *життя нежите*, *пухові пухнечі*, утворені поєднанням спільнокореневих слів, що належать до різних частин мови, О. Тележкіна кваліфікує як *анномінацію*; структури *плоть від плоті і кров від крові*, що виникли внаслідок повторення того самого слова в іншій формі, – як *поліптотон*, а вислів

захарчований у триголодді (народ) – як *тавтологію* (с. 159–160). Щоправда, третю одиницю, побудовану не на повторенні спільнокореневих слів, а на значеннєвій близькості компонентів (пор.: *захарчований* < *захарчовувати* – «доводити кого-небудь до виснаження, погано годуючи» (СУМ, т. 3, с. 376)) можна було б умовно назвати «семантичною тавтологією».

Цінним вважаємо виокремлення О. Тележкіною індивідуально-авторських образів, в основі яких лежать проаналізовані лексико-граматичні засоби, що засвідчують майстерність поетів, напр.: *Сердець розбитих серцепад* (М. Вінграновський), *Від Скіфії до нестоліття літ* (С. Сапеляк); *Та – найрозлучніша з розлук* (Ю. Сердюк); *У степах, де найлітіше літо* (Д. Іванов); *Все самотніша самотність, / Все печальніша печаль* (І. Жиленко) та ін.

Служні також спостереження про поєднання стилістичних фігур, що призводить до їх взаємного підсилення, і висновок про те, що вони «відіграють важливу роль у створенні експресії, особливої ритмомелодійної тональності, посилення смислових акцентів відповідно до творчого задуму митців» (с. 188).

У четвертому розділі простежено фігури додавання (анафору, епіфору, симплоку, епістрофу та гомеотелевт), фігури накопичення (градацію, полісиндетон) та фігури переміщення (інверсію, хіазм). Встановлено, що анафора, епіфора й епістрофа у поетичних тестах можуть бути симетричними й асиметричними утвореннями, вживатися самостійно або в поєднанні з іншими одиницями. Як показала дисертантка, комбінування різних стилістичних засобів «дозволяє митцям досягти найбільш виразного стилістичного ефекту» (с. 306).

На особливу увагу заслуговує докладний опис у роботі такої поширеної фігури, як гомеотелевт, яку вітчизняні дослідники дотепер ще спеціально не розглядали. Оскільки в українських словниках термін не представлено (крім праці А. Загнітка «Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни» (Донецьк, 2012, т. 1, с. 165)), О. Тележкіна пропонує своє робоче визначення: «*гомеотелевт* – це фігура

стилістичного синтаксису, що ґрунтуються на повторенні однакових формантів (префікс, суфікс, препозитивна чи постпозитивна основа, флексія), їхній звуковій виразності й однорідності компонентів, у яких наявні ці форманти» (с. 221). Отож, фігура різновідніва, оскільки зумовлена морфологічно (повтор морфем), фонетично (повторювані морфеми помітні для слуху) і синтаксично (слова з повторюваними морфемами – однорідні члени речення). Дослідниця виокремлює її в складі стилістико-синтаксичних засобів, тому що «на синтаксичному рівні одночасно виявляються всі названі релевантні ознаки» (с. 220). Враховуючи багатовимірність одиниці, на матеріалі поетичних текстів її проаналізовано: а) за морфемним виявом повторюваних елементів; б) за ознакою контактного чи дистантного розташування в реченні; в) за «просторовим» розташуванням у тексті. Вдало дібрані приклади підтверджують великі стилістичні можливості простого та комбінованого гомеотелевта в авторській мовотворчості, як-от: *Синьозір ліхтарів, синьовир ліхтарів, / синьоліт ліхтарів, синьоірій* (А. Мойсієнко); *Божевілля моє, божемилля, / богомілля моїм сльозам* (Л. Костенко).

У п'ятому розділі запропоновано концепції укладання словників поетичної мови окремих авторів та зведених словників. До першої групи віднесено словник сполучуваності іменників у поетичній мові Василя Мисика (на матеріалі збірки «Чорнотроп»), тезаурус поетичної мови Дмитра Павличка, частотний словник слововживання в поетичній збірці Василя Борового «Червоне сонце Каєркан», словники фітономенів у поетичній мові Леоніда Талалаї та онімного простору збірки Василя Герасим'юка «Смертні в музиці». У другій групі представлено словник стилістичних повторів і словник художньо-виражальних засобів української поезії 60-х років ХХ століття. Словники мови названих письменників дадуть змогу визначити специфіку індивідуально-авторського стилю, оцінити внесок поетів у розбудову сучасної української мови. Зведені словники стануть

надійним підґрунтям для розуміння специфіки формування стилістичної системи української мови на різних етапах.

Висновки до розділів та до всієї роботи аргументовані, переконливі.

Високо оцінюючи дисертаційну працю О. Тележкіної, дозволимо собі висловити деякі зауваження, що спонукають до дискусії.

1. У першому розділі (підрозділ 1.1.2.) дисертантка докладно розглянула вітчизняну традицію вивчення виражальних засобів, однак, на нашу думку, варто було хоч би побіжно згадати про курси поетики майстрів бароко – Феофана Прокоповича, Митрофана Довгалевського, Георгія Кониського, зокрема важливу працю Ф. Прокоповича «Про поетичне мистецтво» (1705 р.), в якій розвинуто вчення Аристотеля про образотворчі одиниці.
2. Кваліфікації окремих мовностилістичних засобів сприяло б повніше врахування їх фольклорних витоків. Наприклад, добре було б звернути увагу на те, що частина повторюваних одиниць, наведених серед індивідуально-авторських, мають народнопоетичне походження, як-от: *Зиму де зимувати, / Літо де літувати* (М. Вінграновський); *Заходила ходором земля* (Д. Іванов); *Так, ви були одні, як дивне диво* (С. Майданська) і под. На традиціях народнопісенnoї анафори побудовано також стилізований текст В. Сосюри: *Гей, іде шахтар, гей, співа шахтар! / А йому за пісню сяйво сонця в дар...* Зазначимо, що використання анафори, епіфори, градації, різноманітних повторів загалом – це виразна ознака фольклорних текстів.
3. Добре, що в роботі дослідниця широко послуговується ілюстраціями з поетичних текстів для підтвердження своїх теоретичних міркувань. Однак оскільки твори сучасних авторів мають різний художній рівень, можливо, варто було б інколи оцінювати їх з погляду доцільності використання певних стилістичних засобів та естетичності. Наприклад, пишучи про мовну гру звуком (підрозділ 2.1.5.), авторка наводить приклади із «Чорнобильського

букварика» Ю. Позаяка, серед них такі: *Тато! А то атом! Мамо! Атом отам!; Радій! Радій! – Радій! Радій! Радій! – Радій!*; *У Ганни і Гени у генах рентгени. Їм гаплик* (с. 106). Напевне, тут має йтися не лише про наслідування жанру навчальної літератури і засоби еквіфонії, метафонії та метатонії, а й про (не)можливість використання подібних текстів у шкільній практиці.

4. Безперечно, що для вивчення мови поезії важливе її лексикографічне дослідження, тому досягненням дисерантки є наведені концепції словників. Зауважимо, що представлені зразки словникових статей потребують поглиблення із використанням досвіду вже укладених праць та ширшого залучення комп’ютерних програм аналізу текстів. В авторських словниках важливо навести не лише прямі значення одиниць, зафіксовані у тлумачних лексикографічних виданнях (наприклад, у СУМі), але й переносні, символічні, контекстуальні, а також паспортизувати ілюстративний матеріал.
5. Позитивно, що авторка принагідно визначає найбільш та найменш частотні мовностилістичні засоби, однак ці міркування були б переконливіші, якби було вміщено кількісні відомості про використання одиниць, адже метод кількісного підрахунку є в переліку методів дослідження дисертациї. Зазначимо, що наші побажання й зауваження не стосуються концептуальних положень дисертації та не впливають на її високу наукову вартість.

Дисертація О. Тєлєжкіної – це оригінальна завершена самостійна праця, яка стане вагомим внеском у розвиток української лінгвостилістики. Її результати належно апробовані на багатьох наукових конференціях різних рівнів, обговорені на засіданні кафедри українознавства і лінгводидактики Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди і засіданні відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України. Матеріали дисертації викладено в монографії «ЗВУК–СЛОВО–ТЕКСТ: мова української

поезії II половини ХХ – початку ХXI століття» (Харків, 2020), у 27 статтях, опублікованих у наукових виданнях (із них – 23 у фахових виданнях України, 4 – у закордонних). Публікації та автореферат повно відбивають основний зміст роботи.

Рецензована дисертаційна праця «Мова української поезії II половини ХХ – початку ХXI століття: фонетична, лексико-граматична і лексикографічна рецепція» відповідає спеціальності 10.02.01 – українська мова та вимогам МОН України і п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (постанова КМ України № 567 від 24 липня 2013 р., постанова КМ України № 656 від 19 серпня 2015 р., постанова КМ України № 1159 від 30 грудня 2015 р.), а її авторка, Тележкіна Олеся Олександровна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Н. О. Данилюк

Відмінний результат до спеціалізованої
вченої ради № 26.173.01 Інституту
української мови НАНУ 03.02.21 р.
Членський секретар спецради В.М. Гурса